

De verdwenen piano's
van Siberië

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Sophy Roberts

De verdwenen piano's van Siberië

Vertaald door
Robbert-Jan Henkes

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5505 9

© 2020 Sophy Roberts

© 2021 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Robbert-Jan Henkes

Oorspronkelijke titel *The Lost Pianos of Siberia*

Oorspronkelijke uitgever Transworld

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Eva Van Oosten/Trevillion Images

Foto auteur © Michael Kovac/Getty Images

Kaarten © Lovell Johns Ltd

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor John, Danny en Jack

Zo gauw een bepaald landschapsidee, een mythe, een beeld, zich aan een bestaande plek hecht, ontstaat er een vreemde verwarring: de metaforen worden werkelijker dan waarnaar ze verwijzen en gaan in feite deel uitmaken van de omgeving.

Simon Schama, *Landschap en herinnering*

Dingen zijn altijd al meegedragen, verkocht, geruild, gestolen, kwijtgeraakt en weer teruggevonden. Mensen hebben altijd al dingen cadeau gedaan. Van belang is, hoe je hun verhalen vertelt.

Edmund de Waal, *De haas met ogen van barnsteen*

Mijn piano is voor mij wat voor de zeeman zijn fregat is, voor de Arabier zijn paard - sterker nog! want het was tot nu toe mijn ik, mijn taal, mijn leven! Het is de bewaarder van al wat mijn binnenste heeft beïnvloed in de hete dagen van mijn jeugd; hem laat ik al mijn wensen, mijn dromen, mijn vreugde en verdriet na. Zijn snaren trilden onder mijn hartstochten en zijn gehoorzame toetsen hebben naar al mijn stemmingen geluisterd!

Franz Liszt, *Gesammelte Schriften, deel II*

Inhoud

Kaart van Rusland 10

Woord vooraf 13

DEEL I

Pianomanie • 1762-1917

- 1 Muziek in een slapend land: *Sibir* 23
- 2 Sporen in de sneeuw: *Chabarovsk* 48
- 3 Siberië wordt beschaafd: *Van Sint-Petersburg tot de Stille Oceaan* 62
- 4 Het Parijs van Siberië: *Irkoetsk* 77
- 5 Piano's in een Venetië van zand: *Kjachta* 100
- 6 Het geluid van Chopins Polen: *Tomsk* 115
- 7 Over honderd jaar thuis: *Het eiland Sachalin* 132

DEEL II

Gebroken akkoorden • 1917-1991

- 8 De piano van de laatste tsaar: *De Oeral* 153
- 9 Het einde van alles: *Het Altajgebergte* 178

- 10 Het Moskou van het oosten: *Harbin* 191
- 11 Beethoven in een Rode *tsjoem*: *Het schiereiland Jamal* 202
- 12 Muziek in de goelagarchipel: *Kolyma* 221
- 13 Het Siberische Colosseum: *Novosibirsk* 234
- 14 Vera's Mühlbach: *Akademgorodok* 256

DEEL III

De hemel weet waarheen • 1992-nu

- 15 Een spelletje risk: *Kamtsjatka* 279
- 16 De laatste Siberische piano: *Van de Komandorski-eilanden naar de Koerilen* 299
- 17 Herwonnen herkomst: *Chabarovsk* 318

Epiloog: De Orhonvallei 331

Beknopt historisch overzicht 349

Lijst van gebruikte werken 353

Dankbetuiging 357

Illustratieverantwoording 363

Bronverwijzingen 369

Register 409

Woord vooraf

Reis oostwaarts met de trein uit Moskou en het ritmische kedengedeng van de wielen op de spoorrails laat je weten dat je de Oeral nadert. Die heuvelketen, die in Kazachstan begint en vrijwel loodrecht Rusland doorkruist om uit te komen in de Noordelijke IJszee, vormt de scheidslijn tussen West-Rusland en Siberië. De trein passeert lomslierten schoorsteenrook, vergulde kerktorens en dikke lagen sneeuw die gestapeld lijken als balen zijde, op het ritme van de reis – de tragegang, de piepende remmen op haltes aan verlaten perrons en in dicht-

bebouwde stadjes – min of meer op de manier waarop reizigers in vroeger dagen de tocht beschreven in de populaire Siberische reisverslagen. Alleen heb je nu weinig medepassagiers; de meeste Russen vliegen tegenwoordig liever van en naar Siberië.

14 Reizigers op deze iconische trein – de *train de luxe Sibérien*, die in een vrijwel rechte lijn van Moskou naar Vladivostok aan de Russische Stille Oceaan kust loopt – hadden het tijdens het bewind van de laatste tsaar over een overvloedige weelde, passagiers die behangen waren met ‘diamanten waar je ogen pijn van deden’, en muziek van een Bechstein-vleugel. Het ontbrak de Siberische spoorweg niet aan ambitie: ‘Vanaf de kusten van de Stille Zuidzee en de hoogten van de Himalaya zal Rusland niet alleen Azië domineren maar ook Europa,’ verklaarde Sergej Witte, de staatsman-ingenieur die verantwoordelijk was voor de aanleg aan het eind van de negentiende eeuw. De fraaie coupés waren voorzien van een druk restaurant met mahoniehouten lambriseringen en een rooksalon in Chinese stijl. Een zwaar geparfumeerde dikke conducteur met een roze zijden pochet hield toezicht. Franssprekende obers liepen af en aan met rode Krimwijnen en Belugakaviaar, door coupés met spiegelbeglazing en fresco’s aan de wand, een bibliotheek, een donkere kamer voor wie foto’s wilde ontwikkelen, alsmede – getuige de advertenties die Siberië voor toeristen aanprezen – een kapsalon en een sportruimte met een primitieve trimfiets. In de restauratiewagon klonken meeziingers alsof het een variététheater was, terwijl de piano dubbelde als bijzettafel voor de vieze borden.

Nergens op deze lange Euraziatische treinreis kwam (of kom) je een bordje tegen met WELKOM IN SIBERIË. Je had alleen de arcering waarmee de cartografen de Oeral hadden aangegeven – een langgerekte vorm die vaag iets monumentaals oproept. In werkelijkheid voelt de Oeral eerder aan als een soort topografische zucht, alsof het landschap zich verveelt en zich uitrekt in de vorm van heuvels die als bulten en knokkels in lange, glooiende hellingen verschijnen. Er is geen voorhang die dramatisch scheurt aan de rand van Siberië, nergens een bete-

kenisvolle mijlpaal. Er is alleen een dicht wolkendek boven een abstract idee.

Siberië valt moeilijk vast te omlijnen: de onbepaalde grenzen geven iedere bezoeker het recht er een eigen vorm aan te geven. Om enigszins orde te scheppen in de onduidelijke grensgebieden geef ik hier en daar mijn eigen geografische limieten aan.

De weidsheid van Rusland is in hoofdstukkaarten samengeperst om het enorme gebied enigszins op één bladzijde te houden. Nog uitdagender is het feit dat het land, op China na, meer internationale grenzen heeft dan welke andere staat ook. In dit 'Woord vooraf' geef ik ook uitleg over de tijdperken en de gebruikte termen, iets wat in Rusland verwarrend kan zijn. Als mijn definities eenzijdig zijn, komt dat doordat ik geen historicus ben. Als ze Eurocentrisch zijn, komt dat doordat ik Engels ben; al mijn reizen naar Siberië gaan van west naar oost – fysiek, cultureel, muzikaal. Dit boek – geschreven voor een algemeen lezerspubliek over een speurtocht die soms meer gaat over het zoeken dan over het vinden in het 'land van eindeloos praten' – is een persoonlijk en literair avontuur. Voor gedetailleerder onderzoek en verder lezen verwijs ik naar de 'Bronverwijzingen' en de 'Lijst van gebruikte werken'.

15

Mijn Siberië bestrijkt het gehele gebied ten oosten van de Oeral tot aan de Stille Oceaan – het 'Siberië' zoals het op keizerlijke Russische kaarten tot aan de Sovjettijd staat getekend. Die afbakening is breed: het Hoge Noorden en het Russische Verre Oosten zijn erin opgenomen, en ook territoria die in de achttiende en negentiende eeuw zijn kwijtgeraakt en gewonnen. Ik verontschuldig me daar bij voorbaat voor, in het volle besef dat ik me niet heb aangepast aan moderne administratieve grenzen of aan heersende politiek correcte ideeën over wie of wat Siberisch is. Ik heb me daarentegen gehouden aan Anton Tsjechovs leidraad: 'De Siberische vlakke begint, geloof ik, in Jekaterinburg en eindigt de hemel weet waar.'

Er zijn drie belangrijke revoluties geweest in het vroegtwintigste-eeuwse Rusland. De eerste vond plaats in januari 1905, nadat soldaten op wat later bekend kwam te staan als ‘Bloedige Zondag’ het vuur hadden geopend op vreedzame demonstranten in Sint-Petersburg. Vladimir Iljitsj Oeljanov, beter bekend als Lenin, en Leo Trotski werden de voornaamste architecten van de twee revoluties van 1917 – de Februari-revolutie en de Bolsjewistische of Oktoberrevolutie. Doorgaans verwijs ik naar de gebeurtenissen van 1917 collectief als de Russische Revolutie, tenzij anders vermeld.

16 In de afgelopen decennia is archiefmateriaal boven water gekomen waarmee geschiedkundigen getrouwere schattingen kunnen maken van het aantal ballingen onder het tsarenregime en het aantal gevangenen in de Sovjetgoelags.* De betrouwbaarste cijfers zijn momenteel** de volgende: van 1801 tot 1917 werden er onder het tsaristische strafrecht meer dan een miljoen onderdanen verbannen naar Siberië. Van 1929 tot 1953 stierven er in de Sovjetgoelag 2.749.163 dwangarbeiders.*** Er bestaat nog veel meer cijfermateriaal, en onvoorstelbaar veel menselijk lijden, maar ik zal verder weinig gebruikmaken van statistieken over aantallen doden en gevangenen. Dat komt omdat officiële cijfers onbetrouwbaar zijn en andere cijfers weinig meer dan voorzichtige schattingen.

Ik heb het over ‘Rusland’ als ik het land beschrijf tot aan het einde van de Russische Burgeroorlog van 1918 tot 1922, toen de ‘Roden’ (bolsjewieken, later bekend als communisten) vochten tegen de ‘Wit-ten’ (anticommunisten, van wie sommige facties tsaristisch gezind

* Goelag is het acroniem van *Glavnoje oepravlenië ispravitelno-troedovych lagerej* – Hoofd-directoraat voor opvoedings- en werkkampen – en wordt inmiddels doorgaans gebruikt als een zelfstandige term voor het hele verschrikkelijke Sovjetwerkkampstelsel.

** Ten tijde van de eerste publicatie van dit boek, 2020.

*** De cijfers over de tsaristische ballingschap zijn afkomstig uit *The House of the Dead* van Daniel Beer (Londen, Allen Lane, 2016). Anne Applebaum noemt in het met een Pulitzerprijs bekroonde *Gulag: A History* (Londen, Penguin, 2004) met enig voorbehoud het dodenaantal in de goelag. Beide werken leveren context voor de cijfers, en beide benadrukken de onzekerheid van definitieve aantallen.

bleven). De USSR, de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken, oftewel de Sovjet-Unie, ontstond in 1922 en besloeg allengs Rusland en veertien omringende republieken. Na het uiteenvallen van het Sovjet-regime, volgend op een veelbewogen periode van economische herstructurering onder de naam perestrojka, veranderde Rusland van naam. Op 31 december 1991 werd het de Russische Federatie, wat ik voor het gemak afkort tot Rusland. Om zicht te krijgen op al deze politieke veranderingen, alsmede de hoofdmomenten uit de Siberische geschiedenis, verwijs ik naar het ‘Beknopt historisch overzicht’ achter in dit boek.

Tot 31 januari 1918 werd in Rusland de datum volgens de juliaanse kalender aangegeven, ook wel oude stijl genoemd, die tussen de elf en dertien dagen uit de pas liep met de gregoriaanse kalender, die ook wel nieuwe stijl heet. Ik gebruik de oude stijl voor Russische gebeurtenissen van voor de Revolutie, en de nieuwe stijl voor daarna.

17

Soms ben ik degene die uit de pas loopt. Hoewel dit boek voor het lopende verhaal geschreven is als één lange reis, hebben mijn onderzoekstrips zich niet allemaal in de beschreven volgorde afgespeeld. Soms moest ik naar een plek terug voor verder onderzoek. Ik kreeg ook te maken met vage aanwijzingen, slecht weer en onvoorspelbaar toezicht van Ruslands FSB, de staatsveiligheidsdienst en de directe opvolger van de KGB. Meestal ging ik in de winter, niet in de zomer, naar Siberië, met als voornaamste reden een netelige allergische reactie op de onbarmhartige muggen daar – waarover de Siberische legende zegt dat ze geboren worden uit de as van een kannibaal.

De Grote Vaderlandse Oorlog is een in Rusland algemeen gangbare benaming voor de Sovjetkant van de Tweede Wereldoorlog. Namen van bekende mensen schrijf ik doorgaans op de algemene westerse manier, zonder vadersnaam. De meeste lezers kennen de laatste tsaar als Nicolaas II. Andere Nikolajs die ik heb ontmoet, net als Aleksejs, Maria's en Lidia's, heb ik niet verwesterd. Ik houd van hun Russische klank, al blijft het een subjectieve beslissing. De transcriptie van het

Russisch volgt alleen in de ‘Bronverwijzingen’ en de ‘Lijst van gebruikte werken’ de officiële bibliotheekwijze.*

Alle interviews zijn via tolken gegaan, die zich zo dicht mogelijk aan de bedoelingen van de gesprekken hebben gehouden, in lijn met het advies van de Hongaarse componist Franz Liszt over het omzetten van orkestwerken voor piano: ‘Inzake overzettingen zijn er nauwkeurigheden die neerkomen op ongetrouwheid.’ Veel van mijn interviews zijn digitaal opgenomen. Rechtstreekse citaten zijn met de bron erbij gedubbelcheckt en soms aangepast om de bedoeling beter te doen uitkomen.

18 De tolk op wie ik me het meest heb verlaten is Jelena Vojtenko, die me met haar geestkracht uit heel wat Siberische zwarte gaten heeft getrokken. Op een aantal expedities werd ik ook vergezeld door de Amerikaanse fotograaf Michael Turek. Ik heb allerhande plaatselijke gidsen gehad, van muzikleraren tot gespecialiseerde bergreddingswerkers. Ik heb op de bonnefooi gereisd als ik ergens een aanwijzing had gekregen, per vliegtuig, trein, helikopter, sneeuwmobiel, rendier, amfibievoertuig, schip, hovercraft en taxi. Ik ben ook meegelift met teams olie- en gasarbeiders. Sommige sporen waren dwaalsporen, waardoor ik soms later nogmaals moest terugkomen.

De Altajregio van Siberië (met als hoofdstad Barnaël) grenst aan de republiek Altaj (met als hoofdstad Gorno-Altajsk), die afgelegener en bergachtiger is. Voor het gemak gebruik ik de naam Altaj voor beide. Russische plaatsen geef ik hun moderne benaming (sinds 1991 hebben veel steden hun prerevolutionaire naam weer aangenomen). Sint-Petersburg heet bij mij Sint-Petersburg, Petrograd (van 1914 tot 1924) en Leningrad (vanaf de dood van Lenin tot het einde van de Sovjet-Unie

* De vertaling gebruikt de gewone, populaire transliteratie voor het Nederlands. In de ‘Bronverwijzingen’ is bij Russischtalige bronnen (artikelen, boeken, periodieken) de Library of Congress-transliteratie vervangen door de internationale bibliotheektransliteratie; in dat systeem staat č voor /tʃ/, š voor /sj/, ž voor /zj/ en geeft een apostrof de zachtheid van de voorafgaande medeklinker aan. [noot van de vertaler]

in 1991). Dat is opnieuw een subjectieve beslissing. De gebeurtenissen in de stad ten tijde van het Beleg van Leningrad van 1941 tot 1944 zijn zo enorm, dat ze voor altijd met die naam verbonden zullen blijven. Dat geldt niet voor Novonikolajevsk, dat nu Novosibirsk heet, en waarvan beide namen, voordat ik aan dit boek begon, me volslagen onbekend waren.

